

MECANISME PSIHICE CU IMPACT DE SCINDARE A SOCIETĂȚII ÎN CONTEXTUL DEPORTĂRILOR

Zinaida BOLEA

Universitatea de Stat din Moldova

Abordând subiectul enunțat, pornim de la premisa teoretică că experiența represivă a deportărilor a solicitat persoanelor deportate să actualizeze mecanisme de apărare arhaice, precum idealizarea și devalorizarea, astfel încercând o compensare psihică a confuziei existențiale și, implicit, psihice trăite. Astfel, în urma analizei de conținut identificăm în discursurile persoanelor deportate devalorizarea și demonizarea concetățenilor care au fost implicați în organizarea deportărilor, în contrast cu idealizarea deportaților și a băștinașilor din locurile în care populația basarabeană a fost deportată. Tindem să considerăm că aceste mecanisme de apărare dovedesc prezența tendinței de scindare a societății basarabene ca urmare a deportărilor, a măsurilor represive și de manipulare.

Cuvinte-cheie: deportare, funcționare defensivă, mecanism de apărare, clivaj, idealizare, devalorizare.

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS WITH SPLITTING IMPACT ON THE SOCIETY IN THE CONTEXT OF DEPORTATIONS

In our article we start from the theoretical premise that repressive experiences of the deportations determined deportee persons to activate defense mechanisms like idealization and devaluation, as compensation to the existential and psychological confusion related to their experiences. Thus, the narrative analysis of memories of deportee persons attested the following defensive strategies: 1) the devaluation and demonization of fellowcitizens who were involved in deportations; 2) the idealization of the deportee persons and of the natives from the places where the population of Basarabia was deported. As a result of deportations, repressive measures and manipulation, these defense mechanisms prove the presence of tendency to split the Basarabian society.

Keywords: deportation, defensive functioning, defense mechanisms, splitting, idealization, devaluation.

Introducere

Deportările din Basarabia (1940-41, 1944-49) au introdus la momentul producerii lor un mesaj care scinda comunitatea prin desemnarea celor deportați ca fiind „dușmani ai poporului”: cel deportat urma să devină un element străin, care nu era parte din identitatea colectivă. Propaganda sovietică încerca să convingă populația neatinsă de deportări de faptul că concetățenii lor deportați le erau dușmani și meritau represiile la care erau supuși. În același timp, populația deportată a avut parte de o reabilitare destul de tăcută și modestă până și după anul 1989, realitate trăită uneori cu resentimente în raport cu cealaltă parte a populației, care nu a trecut la propriu prin deportări și nu a empatizat suficient cu o traumă care ne reprezintă pe toți. Comentarii de genul „Așa le trebuia!” făceau parte uneori din reprezentarea socială a acestui fenomen, ca urmare a măsurilor de spălare a creierului în rândul populației neatinsă de deportări. Era atestată și situația inversă, când deportații considerau că unii concetățeni au colaborat cu autoritățile sovietice în cazul deportărilor și veneau cu reproșuri și mișcări afective de ură în raport cu acești concetățeni. În lucrarea noastră pornim de la premisa că aceste realități psihotraumatizante au determinat o scindare în sânul societății și au actualizat mecanisme psihice arhaice.

Clarificarea conceptuală a demersului ipotetico-teoretic

Conceptul de funcționare arhaică în psihologie

În psihologie, prin *arhaic* se desemnează mecanisme și trăiri psihice care caracterizează funcționarea umană în primul an de viață. În acea perioadă a vieții ființa umană este dominată de mecanisme psihice și angoase primitive, care nu pot fi la acea epocă elaborate, integrate, deci umanizate. Ca urmare a procesului de educare, creștere și relaționare suficient de bună cu persoanele semnificative din anturaj, copilul reușește să integreze și să controleze pornirile psihice arhaice. Printre aceste realități psihice arhaice psihanalizati precum Melanie Klein, Donald Winnicott menționează: angoasele primitive, invidia primitivă, clivajul prin derivatele sale – idealizarea și devalorizarea.

Conceptul de mecanisme de apărare

În contextul funcționării psihice, apărarea reprezintă un „ansamblu de operații inconștiente a căror finalitate este de a reduce, de a suprima orice modificare susceptibilă să pună în pericol integritatea și constanța indi-

vidului ca entitate biopsihologică" [1]. Termenul se referă la apărarea inconștientă a Eului de reprezentările și afectele neplăcute, insuportabile pentru conștiință, Eul fiind considerat instanța psihică care asigură această apărare.

În legătură cu acest fenomen al apărării psihice, ulterior în literatura psihanalitică este lansată sintagma „mecanisme de apărare”. Mecanismele de apărare sunt definite drept mecanisme psihologice inconștiente, utilizate de individ pentru a diminua anxietatea generată de conflictele interioare între exigențele instinctuale și legile morale și sociale (Sillamy, 1998, *apud* Ionescu et al., 2002) [2].

După McWilliams (2011/2014), mecanismele de apărare sunt moduri globale, inevitabile de a cunoaște lumea, iar de aici derivă și anumite funcții specifice mecanismelor de apărare: 1) permit evitarea sau administrarea unui puternic sentiment amenințător, de obicei, anxietate, durere copleșitoare, rușine, invidie și alte experiențe emoționale dezorganizatoare; 2) permit menținerea stimei de sine [3].

Mecanisme de apărare primitive versus mecanisme de apărare evolute

Apărările care sunt considerate ca fiind arhaice presupun o fragilitate a granițelor dintre *self* și lumea externă. Mecanismele de apărare concepute ca fiind mai mature, mai evaluate au de-a face cu granițe interne bine conturate, precum acelea dintre Eu, Supraeu sau Sine sau dintre Eu și non-Eu [4]. Printre apărările primitive regăsim proiecția, clivajul, idealizarea, devalorizarea.

Proiecția este „operația prin care subiectul expulzează în lumea exterioară gânduri, afecte și dorințe de care nu are știință sau pe care le refuză în el atribuindu-le altora, persoane sau lucruri din mediul său înconjurător. Proiecția apare, în primul rând, în cadrul unei activări defensive care eliberează Eul de o neplăcere, dar se manifestă în multe moduri de gândire sau funcționare nonpatologice” (Ionescu et al., 2002) [5].

Mecanismul inconștient al proiecției ține de tendința inconștientă a fiecărui individ de a proiecta pe celălalt propriile trăiri, evident cel mai des negative: „nu eu sunt rău, celălalt este rău; nu eu sunt invidios, celălalt este etc.”. Acest mecanism primitiv de apărare permite să ne păstrăm într-o manieră la fel de primitivă o imagine pozitivă despre noi înșine, chiar dacă această imagine poate fi într-o disonanță considerabilă cu realitatea obiectivă.

Clivajul este un proces psihic inconștient care separă în mod activ unele de altele sentimente contradictorii, reprezentări ale Sinelui sau reprezentări de obiect (Gabbard, 2006). În 1895, acest concept a fost introdus în terminologia psihanalitică de Sigmund Freud, care s-a referit la clivajul Eului, pornind de la premisa că, „...omul se scindează pe el însuși sub un aspect sau altul”. Reflecțiile freudiene asupra clivajului țin în special de analiza psihozelor și a fetișismului. Freud susține că în orice psihoză subiectul vizat manifestă două atitudini psihice – „una care ține seama de realitate, și alta, care sub influența pulsionilor, separă Eul de realitate” [6].

Melanie Klein este psihanalista care a descris clivajul obiectului (în psihanaliză obiectul desemnând cealaltă persoană). Clivajul obiectului se manifestă, conform acestei autoare, din primele luni de viață și îi permite copilului să se apere de angoasă, de confuzia existențială. Copilul încă nu îl percepe pe celălalt – pe mama – ca pe un obiect integru, separat de el. Celălalt (obiectul-mama) este clivat într-un „obiect bun” și într-un „obiect rău”, dat fiind faptul că în mod curent copilul trăiește în relația cu celălalt atât experiențe pozitive, cât și negative și că nu are dezvoltată deocamdată capacitatea de a sintetiza, reuni aceste experiențe contradictorii.

Clivajul este un mecanism timpuriu de apărare care este absolut normal la începutul vieții sau ulterior în situații marcate de conflicte puternice, ambivalență, angoasă, dar care este bine să-și restrângă aria de funcționare odată cu maturizarea psihică a individului. Atunci când clivajul predomină la o vârstă matură, el se manifestă prin incapacitatea individului de a percepe integru o persoană – cu calitățile și viciile sale, prin împărțirea strictă a oamenilor în „buni” și „răi”, prin tendința de a devaloriza sau de a idealiza anumite persoane sau situații, prin incapacitatea de a vedea binele și răul atât la propria persoană, cât și la ceilalți, prin dificultăți în trăirea sentimentelor ambivalente.

Trăiri arhaice. Invidia fundamentală

Melanie Klein susține că la începuturile vieții suntem dominați de trăiri insuportabile de angoasă și haos psihic. Acestea sunt însoțite de ură, invidie care vin din neputință psihică. O creștere psihică, acompaniată de iubire și îngrijire din partea părinților, va educa aceste trăiri primitive, dar nu le va anula pentru totdeauna. Astfel, imaginea dușmanului este prinsă în psihicul individului uman filogenetic și ontogenetic și poate fi actualizată în momente critice ale istoriei personale și colective.

În lucrarea „Invidie și recunoștință” Melanie Klein descrie invidia ca o stare trăită într-o formă pronunțată și inconștientă, atât de copilul mic, cât și de pacienții psihotici. În acest caz vorbim despre o invidie care depășește capacitatea psihică de elaborare a acesteia, în sensul în care pornim de la premisa ca invidia reprezintă o trăire general umană. Individul cu o funcționare psihică echilibrată este capabil să gestioneze această trăire. În cazul persoanelor cu funcționare perversă, funcționare de limită, în decompensările psihotice invidia păstrează caracterul primitiv și evident agresiv-sadic. Mecanismul de apărare folosit prioritar în stările de invidie este devalorizarea obiectului. „Obiectul devalorizat nu mai provoacă invidie”, afirmă Melanie Klein. Celălalt va fi în permanență atacat și această agresiune nu este determinată de frustrări obiective care vin dinspre celălalt. Invidia determină atacul asupra celui alt care este perceput ca fiind bun, anume cu scopul păstrării impresiei de omnipotență și autoidealizare [7].

Aceste mecanisme de apărare și trăiri arhaice sunt prezente în fiecare individ uman, în doze diferite și printr-o capacitate individuală de elaborare și conținere a lor. Trăirile arhaice pot fi actualizate într-o manieră neadecvată de situațiile-limită sau situațiile de urgență, manifestându-se atât la nivel individual, cât și la nivel colectiv. Situațiile de conflict, de război sunt momentele de elecție în care aceste mecanisme primitive sunt actualizate și utilizate de marii „făcători de istorie” (prin propagandă și strategii de manipulare). Războiul fiind un fenomen alogic din perspectiva pulsionilor vieții (Freud), trebuie argumentat prin „pseudoraționalizări” proprii persoane sau mulțimilor [8].

Astfel, scenariul ipotetico-teoretic al cercetării noastre reprezintă următorul demers: 1) deportările au însemnat o situație existențială de limită, dat fiind faptul că au fost implicate traumatisme și frustrări grave; 2) în plan psihic, au fost actualizate trăiri primitive de ură și invidie și mecanisme psihice primitive de apărare, cum ar fi proiecția și clivajul, pentru a face față confuziei existențiale și, implicit, confuziei psihice determinate de fenomenul deportărilor.

Metodologia cercetării

- metoda de cercetare: cercetarea narativă (analiza de conținut calitativă prin teoretizare) [9];
- sursa de date – materialul narativ obținut în baza interviurilor aprofundate semidirective realizate de către Institutul de Istorie Socială „ProMemoria” (Petrencu, Cojocaru, Pădureac, vol. I, 2014; vol. II, 2015) [10].

Rezultatele cercetării

În urma analizei discursurilor persoanelor deportate, identificăm realități psihice ce țin de mecanismul clivajului, prin derivatele acestuia – idealizarea și devalorizarea, la ambele categorii de populație (la persoanele deportate și la persoanele nedeportate):

a) atribuirea unor caracteristici negative concetățenilor implicați în organizarea deportărilor

- „Știți, potlogarii – tot moldoveni! – de două ori am fost să le duc o bucățică de brânză, de slănină și nicio bucățică nu le-o dat, mamei și surorii” (p. 31, „Romanii în Gulag”. vol. I. Cazul V.Fetescu);
- „Pe noi pe liste ne-a pus președintele de la selsovet-ul satului. Eram vecini și el, președintele, vroia să ne ia casa...nu știi câte clase avea. Puterea sovietică i-a pus șefi pe cei mai agramați!” („Românii în Gulag”, vol.I, p.180. Cazul E.Catelli);
- „Nu a dat voie măcar o pâine să ne luăm de mâncare acesta, care era din sat: „Lasă, că nu vă trebuie vouă, că o să vă ducă acolo, la urșii cei albi și o să vă hrănească, urșii cei albi o să vă mănânce...”. „Ei, Dumnezeu să-l ierte! C-o murit; guzganii l-au mâncat pe acel Țimbaliuc...Au rămas copiii lui și iată, are nepoți; nepoții lui suferă de binele care l-a făcut tatu-său...” („Romanii în Gulag”, vol.I, p.291. Cazul M.Grozavu).

b) idealizarea persoanelor deportate și devalorizarea persoanelor implicate în organizarea deportărilor

- „Oamenii care au revenit din Siberia au fost și mai departe buni gospodari, iar din acei care ne-au dus pe lume nu s-a ales nimic. Au fost niște nenorociți și cam așa au și rămas” („Românii în Gulag”, vol.I, p.216. Cazul I.Oprea).

c) atribuirea, prin extremă, a calităților pozitive populației băștinașe de la locul deportării

- „Kazahul niciodată în viață nu te-a vînde”; Așa oameni retrași, așa oameni cu mare omenie! Uitați-vă, cum s-au purtat moldovenii cu noi!” „Vedeți, cum ne-a primit lumea! Mai ceva ca acasă!; „Oamenii m-au primit bine oriunde m-am dus în Kazahstan” („Românii în Gulag”, vol.I, p.26. Cazul V.Fetescu).

d) elaborarea legendelor devalorizante despre deportați la restul populației

- „Na! Părinții lui au băut sânge de om!” – replici atribuite de către persoanele nedeportate moldovenilor deportați („Românii în Gulag”, vol.I, p.33. Cazul V.Fetescu).
- „Veneau rușii și se mirau. Le-au spus că aduc un fel de norod care ucide lumea și o mănâncă” („Românii în Gulag”, vol.I, p.298. Cazul M.Grozavu).

Concluzii

Deportările au reprezentat o strategie de represiune și lichidare a părții înstărite și progresiste a societății din Basarabia. Acest deziderat al puterii sovietice era realizat prin strategii gândite și planificate, inclusiv prin instigarea urii față de persoanele care erau incluse pe listele deportaților. La fel, considerăm că implicarea populației locale în organizarea deportărilor (ca asistență a organelor represive) a avut și scopul de a scinda mai mult societatea și de a actualiza trăiri psihice primitive.

În urma analizei discursurilor persoanelor deportate identificăm următoarele realități psihice:

- 1) identificând și denumind deportații ca fiind exploatare, erau amplificate ura și invidia între semeni, astfel de tendințe fiind gestionate în perioadele de calm social prin cadrul social existent;
- 2) era actualizată invidia în raport cu bunăstarea celui alt, fiind denaturate faptele realității obiective (de exemplu, faptul că deportații erau persoane muncitoare și cu abilități de gestionare a propriilor gospodării);
- 3) ca urmare a manipulărilor, a fost posibilă și actualizarea urii deportaților în raport cu persoanele implicate în organizarea deportărilor;
- 4) confuzia existențială dominată de angoase de moarte a determinat actualizarea clivajului ca mecanism de apărare prin derivatele sale – idealizarea și devalorizarea. În acest sens identificăm fantasme arhaice, canibalice de genul „Părinții tăi au băut sânge de om!” în raport cu persoanele deportate. Astfel de replici țin de actualizarea urii și a invidiei și de deplasarea tuturor problemelor sociale și personale pe o anumită pătură a societății. Altă semnificație a acestor legende ar fi încercarea inconștientă de a clarifica o realitate existențială care determină foarte multă anxietate, dat fiind faptul că în realitate aproape fiecare se putea regăsi în listele deportaților. Populația băștinașă avea nevoie să elaboreze niște mituri- ipoteze privind cauzalitatea aplicării unor măsuri represive atât de crunte asupra unor consăteni/ concetățeni, astfel oferindu-și un raționament defensiv și liniștitor.

În această ordine de idei, pot fi formulate anumite deziderate de cercetare și de intervenție pentru clarificarea și diminuarea impactului traumatic al deportărilor, și anume: 1) de a readuce deportările în spațiul reflexiv al comunității pentru a facilita un proces comun de elaborare a traumei, pornind de la premisa că impactul traumatic a atins toată populația Basarabiei: atât persoanele deportate, cât și persoanele implicate în asistarea sistemului represiv, dar și restul populației afectate de propaganda sovietică în capacitatea lor de înțelegere și elaborare a evenimentelor; 2) de a încerca o transformare a deportărilor din statutul de *traumă a dușmanilor poporului/deportaților* în *traumă a întregului popor*; 3) de a analiza contextul istoric în care a fost posibilă exterminarea și denigrarea părții progresiste a unei țări; 4) de a analiza mecanismele de influență persuasivă prin care populația deportată a fost stigmatizată ca fiind *dușman al poporului*, producând o dezbinare socială în sânul populației românești din Basarabia – realități care pot crea și menține și astăzi resentimente în sânul societății.

Referințe:

1. LAPLANCHE, J., PONTALIS, J.-B. *Vocabularul psihanalizei*. București: Humanitas, 1994, p.58.
2. IONESCU, Ș., JACQUET, M.-M., LHOTE, C. *Mecanismele de apărare. Teorie și aspecte clinice*. Iași: Polirom, 2002, p.26-26, 195, 231.
3. McWILLIAMS, N. *Diagnostic psihanalitic. Structuri de personalitate revelate în procesul clinic*. București: Editura Fundației Generația, 2014, p. 117.
4. *Ibidem*.
5. IONESCU, Ș. *Op. cit.*
6. GABBARD, G.D. *Tratat de psihiatrie psihodinamică*. București: Trei, 2007, p.59-62.
7. KLEIN, M. *Invidie și recunoștință*. București: Trei, 2006, p.294-390.
8. FREUD, S. Dincolo de principiul plăcerii. În: *Psihologia inconștientului*. București: Trei, 2002, p.163-215.
9. COJOCARU, N. *Cercetarea calitativă*. Chișinău: CEP USM, 2010, p.91-95.
10. PETRENCU, A., COJOCARU, L.D., PĂDUREAC, L. *Românii în Gulag. Memorii, mărturii, documente*. Vol.I. Chișinău: Balacron, 2014, p.26, 31, 33, 180, 216, 291, 298.

Prezentat la 06.06.2016